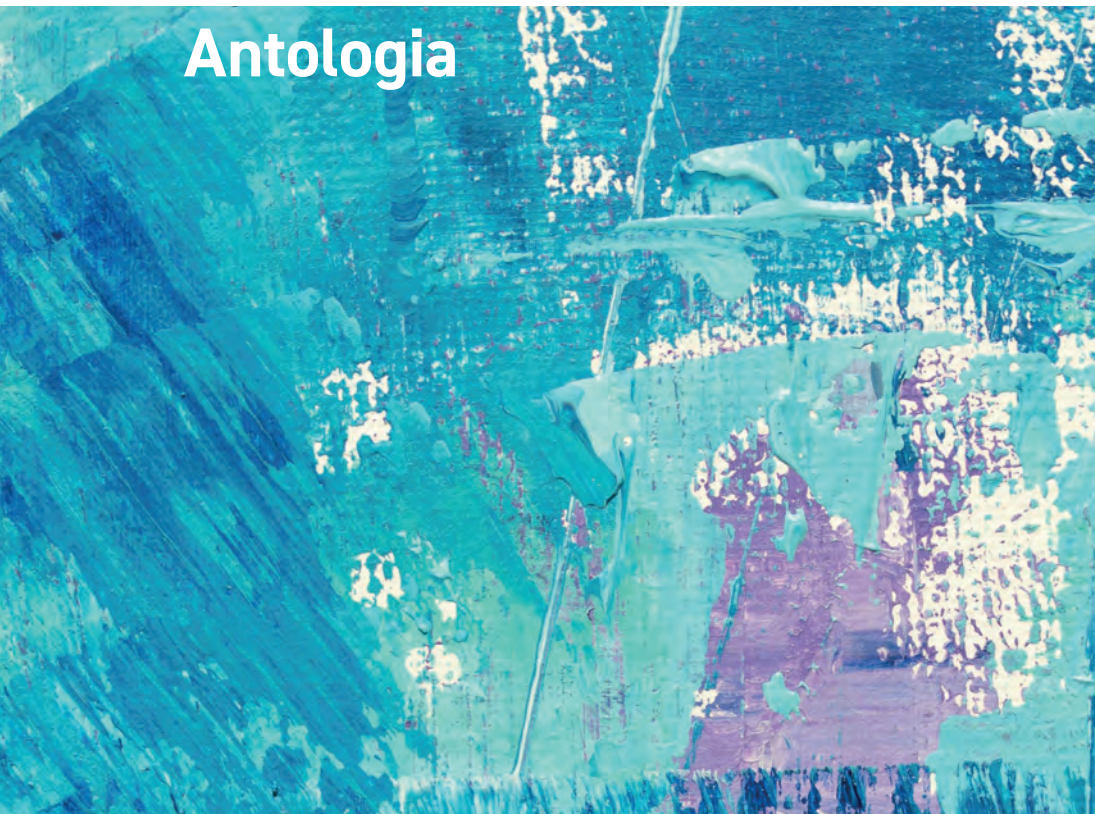

»»» Our Freedom
& Yours
EURO-ATLANTIC FORUM
ON DEMOCRACY AND SECURITY

Teoria demokratycznego pokoju

Antologia

Redakcja Łukasz Fyderek

**Teoria
demokratycznego
pokoju
Antologia**

Teoria demokratycznego pokoju

Antologia

redakcja Łukasz Fyderek

Kraków 2024

Łukasz Fyderek
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
✉ lukasz.fyderek@uj.edu.pl

© Copyright for the Polish version by Księgarnia Akademicka, 2024

Recenzja
prof. dr hab. Bogdan Szlachta, Uniwersytet Jagielloński

Opracowanie redakcyjne
Dorota Ilnicka
Magda Kowalewicz

Projekt okładki
Marta Jaszczyk

Niniejsza publikacja powstała w ramach projektu prowadzonego
przez Instytut Studiów Strategicznych
„Wolność Nasza i Wasza” („Our Freedom and Yours”)

ISBN 978-83-8368-145-0 (druk)
ISBN 978-83-8368-146-7 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788383681467>

KSIĘGARNIA AKADEMICKA PUBLISHING
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

Uwagi wstępne

Łukasz Fyderek

Teoria demokratycznego pokoju stawia nas przed jednymi z najciekawszych pytań we współczesnych badaniach społecznych. Podstawowa teza, że demokracje nie prowadzą ze sobą wojen, nie została sfalsyfikowana w toku wydarzeń politycznych. Sprawa to, że pokój między demokracjami może być traktowany jako jedna z niewielu stałych prawidłowości w stosunkach międzynarodowych. Empirycznie obserwowana główna teza teorii demokratycznego pokoju nie doczekała się jeszcze satysfakcjonującego i pełnego wyjaśnienia. Demokratyczny pokój jest więc od początku XX wieku jednym z trwałych elementów międzynarodowej rzeczywistości politycznej, jednak nadal nie wiemy z pewnością, jakie mechanizmy sprawiają, że demokracje ze sobą nie walczą, a spory zachodzące pomiędzy nimi rozwiązywane są bez użycia śmiercionośnej siły na dużą skalę.

Teoria demokratycznego pokoju jest od półwiecza jednym z najszerzej dyskutowanych zagadnień w naukach politycznych. Pomimo tej popularności w obszarze publikacji anglojęzycznych, na gruncie polskiej politologii na próżno poszukiwać odrębnego nurtu badań poświęconych temu zagadnieniu. Teoria ta, choć znana polskim badaczom, znajdowała się do tej pory na

marginesie ich wysiłków poznawczych. Nie doszło dotychczas do powstania artykułów testujących hipotezy badawcze w ramach tej teorii, nie powstała nawet monografia omawiająca przeglądowo wyniki dotychczas prowadzonych badań. Ten poważny niedostatek hamuje nie tylko na rozwój dyscyplin nauk politycznych, takich jak stosunki międzynarodowe, politologia porównawcza czy nauki o bezpieczeństwie. Luka w dociekaniach teoretycznych oddziałuje też na prace bardziej empirycznie zorientowanych badaczy, realizujących badania studiów przypadku oraz badania o bardziej aplikacyjnym charakterze. Wreszcie, ośrodki analityczne podejmujące wysiłki w zakresie zdiagnozowania zagrożeń i szans dla polskiego społeczeństwa i państwa również powinny budować swoją ekspertyzę na fundamencie możliwie najbardziej aktualnej wiedzy z obszaru podstawowych nauk politycznych.

Niniejsza publikacja powstała z zamysłem częściowego jedynie zapalenia tej pokaźnej luki wiedzy, której zarysy zostały nakreślone powyżej. Pomieszczony w tej antologii zbiór pięciu artykułów badawczych i artykułu wprowadzającego prezentującego panoramę współczesnych badań nad teorią demokratycznego pokoju to skromny przyczynek do rozwoju debaty akademickiej nad demokratycznym pokojem.

Książka ta powstaje w czasie, gdy struktura stosunków międzynarodowych ulega przemianom związanym z erozją prymatu amerykańskiego supermocarstwa, osłabieniem roli instytucji międzynarodowych i nasilającą się rywalizacją mocarstw autorytarnych z demokratycznymi. Wojna wywołana przez Rosję przeciwko Ukrainie czy zagrożenie dla wolności Republiki Chińskiej stwarzane przez Chińską Republikę Ludową pokazują, że spory pomiędzy autorytaryzmami a demokracjami mogą przybierać najbardziej poważne z możliwych form. Równoległe działania z obszaru polityki sankcyjnej prowadzone poniżej progu wojny przez USA i ich sojuszników przeciwko reżimowi rosyjskiemu

i irańskiemu sygnalizują poszerzające się linie podziału pomiędzy autorytaryzmami a demokracjami. Obserwowane w trzeciej dekadzie XXI wieku procesy mogą prowadzić nas do przeformułowania tezy Samuela Huntingtona, który przed czterdziestoma laty twierdził, że „to kultura i tożsamość kulturowa [...] kształtują wzorce spójności, dezintegracji i konfliktu w świecie”¹. Współcześnie to ustrój, a konkretniej istnienie albo brak rządu reprezentatywnego dla społeczeństwa, modeluje wzorce spójności, dezintegracji i konfliktu w świecie.

Tak postawiona teza znajduje poparcie w części badań nad teorią demokratycznego pokoju. Niektóre z badań prezentowanych lub omawianych w niniejszym tomie dostrzegają, że zjawiskiem współwystępującym z pokojem między demokracjami jest większe prawdopodobieństwo wojen pomiędzy państwami autorytarnymi a demokratycznymi. Ta konstatacja jest jednak jedynie punktem wyjścia dla badań dotyczących lepszego zrozumienia procesów decyzyjnych i układania strategii przez graczy zaangażowanych w konflikty międzynarodowe. Lepsze zrozumienie tych egzystencjalnie istotnych mechanizmów jest jednym z głównych owoców badań różnych nurtów teorii demokratycznego pokoju.

W perspektywie bardziej ogólnej teoria demokratycznego pokoju stawia pytania o relacje pomiędzy wolnością a bezpieczeństwem, dwoma podstawowymi wartościami w polityce i życiu społecznym. Jej centralne twierdzenie zarysowuje relację wynikania pomiędzy wolnością polityczną dwóch wspólnot politycznych a ich bezpieczeństwem międzynarodowym tj. wolnością od wojny i zniszczenia. Intuicja, że „wolność nasza” i „wolność wasza” sąsiadnych wspólnot politycznych są ze sobą powiązane na gruncie pokoju i wojny wybrzmiewała też w hasle „za wolność

¹ Samuel P. Huntington (1997). *Zderzenie cywilizacji*. Tłum. Hanna Jankowska. Muza: Warszawa, s. 15.

naszą i waszą” wznoszonym przez walczących z rosyjskim imperializmem przedstawicieli narodów byłej Rzeczypospolitej w XIX wieku.

Nawiązania do hasła „za wolność naszą i waszą” stały się z czasem istotnym elementem polskiej kultury politycznej. W ostatnich latach obrony Ukraińców przed rosyjską agresją stały się też określeniem często występującym w ukraińskim dyskursie o wojnie. Dla grupy intelektualistów i działaczy społecznych współpracujących z krakowską Fundacją Instytut Studiów Strategicznych, hasło to stało się punktem wyjścia do zbudowania projektu „Wolność Nasza i Wasza”, którego jednym z efektów jest niniejsza antologia.

Pragnę podziękować osobom zaangażowanym w projekt „Wolność Nasza i Wasza”, realizowany w latach 2023-2024 w Fundacji Instytut Studiów Strategicznych. W szczególności podziękowania kieruje na ręce Anny Szymańskiej-Klich, Agnieszki Pawnik i Olgi Glińskiej, których pełne entuzjazmu zaangażowanie pozwoliło na przeprowadzenie tego złożonego projektu. Dziękuję także wszystkim osobom zaangażowanym w poszczególne działania projektu. Duże znaczenie miały dla mnie rozmowy prowadzone w trakcie konferencji „Wolność Nasza i Wasza”, która odbyła się w Krakowie we wrześniu 2023 roku. Dziękuję za życzliwe wsparcie projektu władzom Uniwersytetu Jagiellońskiego i jego Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych. Szczególne podziękowania kieruję do profesora Pawła Laidlera, ówczesnego dziekana tegoż wydziału. Jestem także wdzięczny koleżankom i kolegom z Instytutu Bliskiego i Dalekiego Wschodu UJ za możliwość wymiany poglądów i dyskusje, które pozwoliły mi dostrzec szczególne konteksty zjawiska demokratycznego pokoju.

Demokratyczny pokój – teoria, program badawczy i oś debaty w stosunkach międzynarodowych

Łukasz Fyderek

Teoria demokratycznego pokoju (TDP) od ponad 50 lat znajduje się w centrum sporów liberalnej i realistycznej szkoły myślenia o stosunkach międzynarodowych. Stanowi też ważne pole badawcze na pograniczu politologii porównawczej i stosunków międzynarodowych. Wnioski z niej płynące są instrumentalnie wykorzystywane do uzasadniania decyzji politycznych podejmowanych przez demokratycznie wybranych przywódców w ostatnich dekadach. Ta kluczowa dla rozumienia współczesnego świata polityki międzynarodowej koncepcja rozwijana jest dopiero od lat 70. XX wieku, choć główny jej zarys sformułowany został już pod koniec XVIII wieku przez oświeceniowego profesora filozofii z Królewca.

Korzenie teorii demokratycznego pokoju sięgają roku 1795, w którym Immanuel Kant opublikował esej „O wieczystym pokoju” / „Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf” (Kant 1995). Przedstawił w nim zarówno wstępne, jak i finalne warunki, w których możliwy jest trwały pokój pomiędzy

narodami. Pośród proponowanych wymogów znalazły się m.in.: ustroj wolnej republiki, którego definicja odpowiada współczesnemu rozumieniu demokracji, a ponadto poszanowanie suwerenności innych krajów, brak zaciągania długów na potrzeby armii, wzajemna szczerłość i rozwój wolnego handlu międzynarodowego oraz utworzenie federacji republik zajmującej się rozwiązywaniem sporów¹. Spośród sformułowanych przez Kanta sześciu warunków wstępnych i trzech warunków końcowych współcześni liberalni teoretycy stosunków międzynarodowych jako kluczowe elementy kantowskiej koncepcji wiecznego pokoju wskazują: demokrację, międzynarodowe instytucje oraz wolny handel, nazywając je kantowskim trójnogiem lub trójkątem (Chernoff 2023).

Na propozycję Kanta patrzeć można jak na wizjonerskie powiązanie wolności politycznej na poziomie państwowym z bezpieczeństwem w ujęciu międzynarodowym. Warto zwrócić uwagę, że sformułowana została ona w czasie, gdy pojęcia stosunków międzynarodowych i liberalnego państwa demokratycznego nie były jeszcze ukształtowane. Ponadto założenia proponowane przez tego autora nie odnosiły się do rzeczywistości politycznej końca XVIII wieku. Wojna w czasach Kanta postrzegana była jako zjawisko stałe w porządku świata, cykliczne wydarzenie o charakterze oczyszczającym. „Wolne republiki” przewidziane przez filozofa z Królewca niemal nie istniały w ówczesnym porządku międzynarodowym, zdominowanym przez monarchie. Monarchie, które – jak zauważył Thomas Paine – cechowała dążność do podboju imperialnego (Paine 1986). Także organizacje

¹ Wśród francuskich komentatorów z epoki wypowiedź Kanta odnoszona była do rewolucji francuskiej, natomiast przez polskich komentatorów koncepcja ta postrzegana była jako reakcja na zabory Rzeczypospolitej i potępienie zaborców, którzy złamali suwerenność Polski, najpierw naruszając jej terytorium w wyniku dwóch pierwszych rozbiorów, a później pozbawiając państwo niepodległości (Marulewska 2005: 173–185).

międzynarodowe były w 1795 roku konceptem teoretycznym, niemającym swojego odpowiednika w rzeczywistości politycznej. Do stworzenia pierwszej z nich – koncertu mocarstw – doszło dopiero w 1815 roku i była to organizacja zrzeszająca absolutystyczne monarchie. Kant projektował więc teoretyczne warunki, wykraczające poza jego epokę, a ich częściowe urzeczywistnienie miało nastąpić dopiero w kolejnych dwóch stuleciach.

Zmiany polityczne związane z upodmiotowieniem szerokich warstw społecznych, zapoczątkowane w procesach rewolucji amerykańskiej, francuskiej i przemian politycznych w Anglii, były czynnikiem odmieniającym zasady prowadzenia polityki w państwach zachodnich. Wraz z postępem edukacji i rozwojem armii masowych, rekrutujących ogół męskich obywateli państw, w krąg spraw politycznych najpierw włączyło się mieszczaństwo, a następnie formująca się klasa robotnicza. Te warstwy społeczne zaczęły coraz skuteczniej artykułować swoje interesy, co doprowadziło do ewolucji systemów politycznych tych państw w kierunku systemów reprezentatywnych.

Sprawy wojny i pokoju oraz sfera polityki zagranicznej, określana niekiedy mianem „wysokiej polityki”, nie były pierwszoplanowym obszarem zainteresowania nowo formujących się ruchów politycznych w krajach Europy Zachodniej i USA. Jednak ich działalność doprowadziła do zbudowania w drugiej połowie XIX wieku kilku demokratycznych systemów politycznych, których cechy odpowiadały wizji „wolnej republiki”, wskazanej przez Immanuela Kanta jako warunek wieczystego pokoju.

Nieco inaczej sprawy miały się w społeczeństwach Europy Środkowej i Wschodniej, gdzie wobec zaborów i rozpadu wieloetnicznej Rzeczypospolitej świadomość powiązania swobód jednostki z istnieniem państwa i prowadzoną przez nie polityką była namacalnie doświadczana przez liderów ówczesnego społeczeństwa obywatelskiego. Wyrazem tego było hasło „Za wolność naszą i waszą”, sformułowane najprawdopodobniej

przez republikańsko nastawionego historyka Joachima Lelewela, a wykorzystywane przez uczestników powstania listopadowego w 1831, Wiosny Ludów w 1848 roku oraz kolejnych zrywów niepodległościowych i walk przeciwko despotycznym imperializmom (Sternicki 2001: 73–101; Ptak 2019: 133–171). Początkowo hasło to miało demonstrować wspólnotę interesów polskich powstańców i uciemiężonych despotycznymi rządami carskimi innych ludów Imperium Rosyjskiego. Dostrzeżenie związku pomiędzy wolnością danej wspólnoty prowadzącej walkę narodowyzwoleniczą z wolnością polityczną w imperialnym organizmie państwowym było oryginalnym i istotnym postulatem politycznym. Z jednej strony wpisywało się w liberalne ideały republikańskie Immanuela Kanta, Jeremy'ego Bentham'a czy Monteskiusza, postrzegających dążenie do wolności jako uniwersalną cechę człowieka; z drugiej – było pragmatycznie motywowane realiami walki politycznej z imperializmem, wobec którego najpewniejszym orężem jest przekonywanie do idei wolności tych, którzy stoją u podstaw władzy despoty.

Zainicjowane zmianami technologicznymi procesy urbanizacji i umasowienia polityki doprowadziły do stopniowej demokratyzacji systemów rządzenia w państwach rozwiniętych. Nowe technologie okresu rewolucji przemysłowej doprowadziły też do innowacji w technice militarnej. Wojny kolonialne prowadzone przez mocarstwa europejskie na przełomie wieków XIX i XX były konfliktami asymetrycznymi, w których przewaga technologiczna państw zindustrializowanych przekuwana była na imperialną kontrolę polityczną nad podbijanymi ludami i ich zasobami. Zdemokratyzowane państwa europejskie w zakresie podboju kolonialnego prowadziły politykę nieróżniącą się zupełnie od polityki ich absolutystycznych odpowiedników. Procesy demokratyzacyjne w Londynie i Paryżu nie wpłynęły na bardziej pokojową politykę Wielkiej Brytanii i Francji wobec kolonizowanych społeczeństw.

Warunki polityczne trwałego pokoju zaprojektowane przez Immanuela Kanta zaistniały w pewnym stopniu dopiero po roku 1918. Pierwsza wojna prowadzona pomiędzy uprzemysłowionymi mocarstwami w latach 1914–1918 była też pierwszą wojną totalną, doświadczaną przez całe społeczeństwa, zaangażowane w wysiłek wojenny zorganizowany na sposób industrialny. Była też konfliktem, który uzmysłowił upodmiotowionym niedawno masom ludowym, że jego ciężar jest ponoszony w znacznym stopniu przez lud raczej niż elity. Nastawienie antywojenne stało się stałym elementem programów politycznych i ideologii w kolejnych dekadach. Pierwsza wojna światowa doprowadziła też do upadku najmniej demokratycznych spośród europejskich mocarstw imperialnych, pojawienia się nowych państw narodowych na mapie Europy i przekształcenia się USA z potęgi średniego poziomu w mocarstwo światowe. Ta ostatnia zmiana wiązała się z praktycznym zastosowaniem przekonania o wyższości demokracji nad autokratycznymi formami ustroju i o konieczności wystąpienia zbrojnego w obronie wartości wolności politycznej. Tego rodzaju uzasadnienie wybrzmiewało w kwietniu 1917 roku, gdy prezydent USA Woodrow Wilson, wygłaszając mowę do Kongresu, uzasadniał konieczność włączenia się Stanów Zjednoczonych do pierwszej wojny światowej słowami: „świat musi być bezpieczny dla demokracji” (Wilson 1917).

W dwudziestoleciu międzywojennym kwestia różnic w prowadzeniu polityki między demokracjami i autokracjami nabrała znaczenia praktycznego. Nie była jednak dostrzegana jako istotna w perspektywie teoretycznej. Powstanie totalitarnych systemów władzy, druga wojna światowa, a następnie wykształcenie się dwubiegunowego porządku międzynarodowego w okresie zimnej wojny były czasem systematycznego rozwoju naukowej refleksji nad ustrojami politycznymi, wojną i pokojem, nieobejmującej jednak koncepcji demokratycznego pokoju. Zarówno pokój, jak i demokracja były wartościami przywoływanymi w celach

Teoria demokratycznego pokoju stawia nas przed jednymi z najciekawszych pytań we współczesnych badaniach społecznych. Podstawowa teza, według której demokracje nie prowadzą ze sobą wojen, nie została sfalsyfikowana w toku wydarzeń politycznych. Sprawia to, że pokój między demokracjami może być traktowany jako jedna z niewielu stałych prawidłowości w stosunkach międzynarodowych. Empirycznie obserwowana główna teza teorii demokratycznego pokoju nie doczekała się jeszcze satysfakcjonującego i pełnego wyjaśnienia. Demokratyczny pokój jest więc od początku XX wieku jednym z trwałych elementów międzynarodowej rzeczywistości politycznej, jednak nadal nie wiemy z pewnością, jakie mechanizmy sprawiają, że demokracje ze sobą nie walczą, a spory zachodzące pomiędzy nimi rozwiązywane są bez użycia śmiertelnej siły na dużą skalę.

Niniejsza publikacja powstała z zamysłem częściowego jedynie zapełnienia tej pokaźnej luki wiedzy, której zarysy nakreśliśmy powyżej. Pomieszczony w tej antologii zbiór pięciu artykułów badawczych i artykułu wprowadzającego prezentującego panoramę współczesnych badań nad teorią demokratycznego pokoju to skromny przyczynek do rozwoju debaty akademickiej nad demokratycznym pokojem.

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8368-145-0

9 788383 681450

